

Туристична система: генеза та пріоритети розвитку

Бойко М.Г.

доктор економічних наук, професор,
Київський національний торговельно-економічний університет

Босовська М.В.

доктор економічних наук, професор,
Київський національний торговельно-економічний університет

Охріменко А.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний торговельно-економічний університет

Розглянуто підходи до періодизації туризму. Зосереджено увагу на характеристиках туристичних систем кінця XX – початку XIX ст. Визначено вплив постмодернізму на туристичні системи. Охарактеризовано сучасний стан туристичних систем. Позначено орієнтацію основних пріоритетів розвитку туристичних систем.

Ключові слова: туризм, турист, туристична система, еволюція туризму, пріоритети розвитку туристичних систем.

Boiko M.G., Bosovska M.V., Okhrimenko A.G. ТУРИСТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА: ГЕНЕЗИС И ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ

Рассмотрены подходы к периодизации туризма. Сосредоточено внимание на характеристиках туристических систем конца XX – начала XIX ст. Определено влияние постмодернизма на туристические системы. Охарактеризовано современное состояние туристических систем. Определена ориентация основных приоритетов развития туристических систем.

Ключевые слова: туризм, турист, туристическая система, эволюция туризма, приоритеты развития туристических систем.

Boiko M.G., Bosovska M.V., Okhrimenko A.G. TOURIST SYSTEM: THE GENESIS AND PRIORITIES OF THE DEVELOPMENT

Considered the approaches to periodization of tourism. The attention is focused on the characteristics of tourist systems in the late XX – early XIX century. Determined the influence of postmodernism on tourist systems. Described the current state of tourist systems. Determined the orientation of the main priorities of tourist systems development.

Keywords: tourism, tourist, tourist system, evolution of tourism, priorities of development of tourist systems.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Трансформаційні фактори різноспрямованої сили, дії та масштабу змінюють сучасну картину світу і його важливий складник – туризм, що є невід’ємною частиною сучасного людського буття. За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) у 2016 р. продовжилась (триває протягом семи останніх років, після незначного спаду 2008-2009 рр.) зростаюча траєкторія обсягів міжнародних туристичних прибуттів, досягнувши 1,2 млрд., що на 4,0% більше, ніж у 2015 р. [1, с. 12]. Причому динаміка зростання міжнародних прибуттів туристів є вражаючою: з 25,0 млн. у в 1950 р. до 278,0 млн. у 1980 р. і до 674,0 млн. у 2000 р., досягнувши у 2016 р. рекордного показника [2, с. 2]. Загалом обсяг міжнародних туристів зріс за 66 років у 48 разів. Ці дані свідчать про динамічний розвиток туристичних потоків,

які відображають кількісні зміни. Проте також відбуваються досить значні зміни у якісних характеристиках туриста і туризму загалом. Дослідження сучасного туризму, його ознак, орієнтацій, специфіки організації подорожей сприятиме більш глибокому розумінню сутності, розробленню та використанню ефективних інструментів управління туристичною системою різного рівня: від локального до міжнародного. Окрім того, бачення процесів, що є характерними для світового туризму, та випереджаюче реагування на них сприятиме ефективному управлінню національною туристичною системою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов’язаних із визначенням пріоритетів розвитку туризму, присвячено досить багато наукових досліджень вітчизняних учених. Проте у них в основному трактуються тенденції та визначаються

сучасні тренди розвитку туризму, особливо в межах нових інноваційних видів (екологічного, пригодницького, космічного, івентивного тощо) та різних їх модифікацій; проте комплексне бачення стратегічних векторів його розвитку в контексті еволюційних процесів потребує досліджень, обговорень та обґрунтувань. Зарубіжні вчені Р. Бьорнс (P. Burns), М. Гізольф (M. Gisolf), Г. Данн (G. Dann), Т. Джамаал (T. Jamal), Дж. Джафарі (J. Jafari), Н. Друрі (N. Drury), М. Новеллі (M. Novelli), Т. Пернески (T. Pernecky), А. Поун (A. Poon), А. Рай (A. Raj), Г. Спуд (H. Spode), П. Суттон (P. Sutton), Дж. Трайб (J. Tribe), Е. Файос-Сола (E. Fayos-Sola), В. Фрейєр (W. Freyer), Дж. Хаус (J. House) та інші обґрунтовують проблеми, пов'язані з еволюцією туризму та ідентифікацією «нового туризму», із поясненням чинників його розвитку. Незважаючи на досить глибокі дослідження, виявлення специфічних рис, перспектив і пріоритетів розвитку туризму є актуальним та потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування пріоритетів розвитку туристичних систем у контексті еволюційних передумов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля проектування пріоритетів розвитку туризму необхідно досягнути та зрозуміти його історичне минуле. Еволюція туризму характеризується досить складними процесами, які детермінуються суспільними факторами. Тому, якщо розглядати туризм в історичному контексті, у науковому світі існують різні підходи, трактування та бачення певних періодів його розвитку. Досить широко розповсюдженою є систематизація еволюції туризму В. Фреєра (W. Freyer, 2001 р. – 7-ме видання) [3], яка в подальшому доопрацьовувалась та, з огляду на різноманітні фактори, по-різному трактувалася й іншими вченими, за якою виділяють такі періоди, як 1) ранньоісторичний (із найдавніших часів до 1850 р.); 2) початковий – становлення організованого туризму (1851-1914 рр.); 3) зростання (1914-1945 рр.); 4) масового зростання і формування туристичної індустрії (з 1945 р.).

У сучасних дослідженнях пропонується виокремлення етапів, які послідовно проявляються. Так, зокрема, в монографічному дослідженні професора Т. Ткаченко (2009) [4, с. 17] на основі аналізу праць зарубіжних та українських вчених виділяється також п'ятий період – «переходу до сталого розвитку» (з 1992 р.), а в дослідженні професора

М. Босовської (2015) [5, с. 76-77] дещо інтерпретуються вказані етапи і після «сталого інноваційного розвитку» (1990-2010 рр.) виділяється шостий період – «інтеграційного розвитку» (з 2010 р.).

Отже, туризм характеризувався певними послідовними періодами розвитку, кожен з яких мав не притаманні іншим риси, процеси, масштаби поширення, залучення туристичних потоків тощо. Окрім того, межі туризму постійно розширюються і диверсифікуються, тому вважаємо, що його варто розглядати в межах туристичної системи. Це дасть змогу враховувати внутрішні і зовнішні взаємозв'язки, взаємовпливи. Вченими П.М. Бьорнсом, М. Новеллі (P.M. Burns, M. Novelli, 2006) наголошується на тому, що, «оскільки туризм формується як суб'єкт досліджень, основоположні теорії обов'язково повинні бути більш витонченими; туризм не може бути просто «прочитаним», потрібно формулювати, досліджувати та відповідати на більш широкі питання щодо його потужності та ідентичності» [6, с. 7].

Необхідність розгляду туризму з позиції системного підходу пов'язана також з активізацією трансформаційних явищ, що характерні для сучасного суспільства, таких як постіндустріалізм, глобалізація, «суспільство знань», інтеграційні процеси, розвиток цифрових інформаційно-комунікаційних технологій, зміщення інтересів і цінностей у бік нематеріальних активів, активізація формування єдиного економічного простору тощо. Зазначені рушійні сили принципово змінюють масштаби, складники, співвідношення між зовнішніми і внутрішніми чинниками розвитку туристичної системи.

Туристичні системи є глибоко синтезованими та функціонують як складники різних соціально-економічних систем, взаємодіють та мають потужні взаємозв'язки. Можна припустити, що під впливом трансформаційних чинників відбуваються динамічні зміни у туристичних системах. Вченим Б. Клейнером [7] визначаються такі основні фактори зміни парадигм економічних систем, як 1) глобальні зміни техніко-технологічних укладів економічного розвитку; 2) масштабні фінансово-економічні кризи; 3) поява нових визначальних чинників виробництва, таких як інновації в межах постнеокласичної парадигми, інформація в межах нової парадигми, що формується; 4) прогрес методології наукового пізнання, формування міждисциплінарних систем наукового знання; 5) вигідність тих

чи інших фундаментальних парадигм певним групам та елітам і відповідні напрями фінансування наукових досліджень (додатковий, суб'єктивний фактор).

Проте для зміни етапів розвитку туристичних систем не всі зазначені фактори є визначальними, а окремі чинники, характерні для туристичних систем, у цьому переліку не зазначені. Тому необхідно виявити та проаналізувати ці драйвери.

У наш час, тобто в кінці ХХ – на початку ХІХ ст., туризм характеризується вкрай динамічними та всеохоплюючими масштабами. Визначенню спонукальних сил, масштабів і наслідків трансформації туристичних систем присвячено досить багато робіт науковців. Проте чітко ідентифікувати визначальні риси, сутність, тривалість сучасного періоду розвитку туризму досить важко. Так, у роботі Дж. Трайба, Г. Данна, Т. Джамала (J. Tribe, G. Dann, T. Jamal, 2015) з позиції неолібералізму наголошується на тому, що «дослідження туризму не регулюється обмежувальними парадигмами на просторовому рівні, але соціальний рівень неолібералізму може обмежувати парадигми» [8, с. 1].

Розглянемо окремі бачення періодизації розвитку туристичних систем із кінця ХХ ст., тобто часу найдинамічнішого їх розвитку. У дослідженні Дж. Джафарі (J. Jafari, 2003) [9] визначено 5 платформ (періодів) змін у системі досліджень туризму (табл. 1).

Аналіз вказаної періодизації свідчить про те, що з 1960-х рр. ХХ ст. пришвидшення економічних процесів (після глибинних криз,

¹ Концепція названа в честь Г. Форда й описує соціально-економічні системи, що характеризувалися стандартизованим масовим виробництвом та споживанням.

спричинених Другою світовою війною) сприяло покращенню умов праці та потребам людини у використанні вільного часу на пізнання, рекреацію, що проявилось у розширенні туристичного попиту та пропозиції. З часом під впливом мобільності, розширення туристичних потоків суспільство почало звертати увагу на можливі негативні наслідки туризму, звідси – запровадження ідеї екологічності туризму. Виробництво та споживання туристичного продукту здійснюється у дедалі складнішому соціально-культурному середовищі, що враховує історію, культуру та спосіб життя людей. Таким чином, культура і люди стають частиною туристичного продукту, з'являється потреба в «індивідуальному» туризмі. З часом туризм визнається як інструмент не лише економічної та соціальної, а й міжнародної політики.

Деякий інший підхід до трактування періодизації розвитку туризму в кінці ХХ – на початку ХІХ ст. використовує Е. Файос-Сола (E. Fayos-Sola, 1996, 2013). У його роботах [10, 11] виокремлюється «The Fordian Tourism» (так званий «фордівський», або «масовий» туризм) та «The Post-Fordian Tourism» («постмасовий», «індивідуальний» туризм). Згідно із цим трактуванням період «масового туризму» позначається «The Fordian Tourism» або «The Fordian phase»¹, (з 1960-1970 рр.) коли в туризмі почали проявлятися ознаки глобального явища, пропозиція послуг стандартизувалась, стрімко розвивалося транспортне забезпечення, особливо авіаційне. З часом під впливом соціально-економічних, політичних, технологічних, психологічних, ментальних факторів відбувається «перехід від парадигми «масового туризму», який був

Таблиця 1

Динаміка змін (платформ) у системі досліджень туризму

Платформа / період	Назва фази (платформи)	Основні риси фази (платформи)
1 – 1960-ті роки	Пропагандувальна платформа (the advocacy platform)	Домінування економічних поглядів на туризм
2 – 1970-ті роки	Попереджувальна платформа (the cautionary platform)	Ідентифікація негативних та позитивних впливів туризму, особливо в контексті екологічності
3 – 1980-ті роки	Адаптаційна платформа (the adaptancy platform)	Поява альтернатив масовому туризму
4 – 1990-ті роки	Платформа знань (the knowledge platform)	Більш повне розуміння туризму
5 – з 2005 р.	Платформа публічного інформування (the public outreach platform)	Позиціонування туризму у світових політичних структурах, залучення більш широкого кола зацікавлених сторін

Джерело: Розроблено авторами за [9]

нормою понад тридцять років (оскільки його потужності вже не вистачає для досягнення конкурентоспроможності) до нової парадигми або «нового туризму», який набирає обертів завдяки своїй здатності стикатися з переважними обставинами» [10] (Fayos-Sola, 1996). А Міжнародна конференція інновацій у туризмі і гостинності (СІТ 2013, Валенсія, Іспанія) пройшла під гаслом того, що «занадто довго туризм поклонявся «фордівському» архетипу масового виробництва та масового споживання. Настав час змінити парадигму» [11, с. 12] (Fayos-Sola, 2013). Для постфордівського туризму (The Post-Fordian Tourism) характерні процеси розповсюдження маркетингу, нових форм виробництва, державно-приватного партнерства, зменшення державного втручання.

У дослідженнях туристичних систем багато вчених закономірно пов'язують їх розвиток із панівною світоглядною парадигмою. Так, у роботі П. Бьорнса, М. Новеллі (P.M. Burns, M. Novelli, 2006) наголошується на тому, що «групові та позагрупові об'єднання, соціальна ідентичність, націоналізм, етноцентризм, постмодернізм, культура та інше мають великий резонанс для досліджень туризму з обох сторін рівняння «господар – гість» (так званого континууму)» [6, с. 7].

Серед сучасних досліджень туризму як планетарного явища варто звернути увагу на роботи, пов'язані з важливістю сталого розвитку в туризмі та з постмодерністським впливом на нього [8; 12; 13; 14].

Постмодернізм як явище постіндустріальної епохи, що проявилось з кінця 1980-х рр., наклав відбиток на туризм у сенсі зародження потреби індивідуальних (незалежних) подорожей, більш глибокого зближення з мистецтвом, прагнення в туристичній діяльності до комерційного успіху. Зокрема, Ф. Джейсон (F. Jameson, 1984) зазначає, що «туризм є архетипною постмодерною діяльністю, оскільки за своєю природою він спирається на споживання артефактів, природних та створених раніше середовищ та культур [15].

Останніми десятиліттями ХХ ст. на зміну модернізму з його елітарністю, раціоналістичною самовпевненістю, претензією на загальнолюдськість прийшов постмодернізм. Цей напрям – продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем – світогляднофілософських, економічних, політичних [16, с. 1].

Постмодерністські тенденції в туризмі досить чітко описує М. Гізольф (M.C. Gisolf,

2013), виділяючи певні місця, що не мають жодних культурно-історичних зв'язків або жодної фіксованої ідентичності як «маяки постмодерністської глобалізації, що включають в себе міжнародні аеропорти, торгові центри та міжнародні мережі готелів: вони спроектовані і побудовані так, що будь-яка людина будь-якої культури може почувати себе комфортно і мати те, що може ідентифікувати своїм; місця, які нерозривно пов'язані з споживанням та торгівлею» [13].

Досліджуючи туризм в епоху постмодернізму, П.Суттон і Дж. Хаус (P. Sutton, J. House, 2007) доходять висновку, що «на горизонті постмодерністського ландшафту настає нова епоха туризму: «новий час туризму (New Age tourism) для людей нового часу» [14].

Отже, ми перебуваємо в епоці «нового часу туризму» (New Age tourism). Які його характерні риси, тенденції та орієнтири розвитку?

Загалом рух «Новий час (вік, період, епоха)» (New Age) – це західний духовний та метафізичний рух, що є цілісним світоглядом з акцентом на взаємозв'язок та уніфікацію розуму, тіла і духу; цілеспрямоване зосередження на власному «Я»; рух людського потенціалу [17]. Відповідно, коли цей саморозвиток і реалізація проявляються у дозвіллі, то його можна вважати «новим часом туризму», і суть його полягає у вивченні альтернативної культури як дозвілля; це прояв ідентичності, а також сталий туризм [14].

Досліджуючи сучасний період розвитку туризму, П. Суттон, Дж. Хаус (P. Sutton, J. House, 2007) звертають увагу на те, що «тепер ми застосуємо ідею постмодернізму до «нового часу туризму» шляхом аналізу чотирьох областей постмодерного ландшафту: гіперреальності, егоцентризму, ефемерності та недовіри» [14].

Актуальними і сьогодні є думки щодо основних груп складників туристичних систем, які зазнали найзначніших змін, таких як 1) нові споживачі; 2) нові технології; 3) нові форми виробництва; 4) нові стилі управління; 5) нові переважачі обставини [18, с. 123].

Отже, по-перше, це «нові туристи», для яких подорожі є звичною, самозрозумілою річчю в пошуках самовираження; вони широко використовують цифрові технології і прагнуть іноді досить полярних цілей, таких як 1) зручності та комфорт / первісні та архаїчні умови; 2) зосередження на певному аспекті / потреба в різноманітті; 3) поєднання непоєднуваного тощо. Проф. М. Гізольф зазначає, що «одночасне спостереження за збільшенням інди-

відуалістичного туризму по обидві сторони масштабу туризму водночас показує нам, що туристи все частіше шукають свій шлях, і під впливом постмодерних тенденцій вони прагнуть більш самостійної ролі в туризмі» [19].

У дослідженні професор А. Рай (A. Raj, 2007) [12] характеризує нового туриста аббревіатурою «REAL», що сформовано з перших букв слів, які є його характерними ознаками – Rewarding, Enriching, Adventurous, Learning Experience, («винагорода (користь)», «збагачення», «пригоди», «навчальний досвід»). А П. Суттон і Дж. Хаус (P. Sutton, J. House) вважають, що «нового туриста характеризує прагнення до екологічності, соціальної відповідальності, конструктивної та взаємовигідної взаємодії гостя і господаря, і цей «новий час туризму» можна розглядати як суміш ідентичного туризму (identity tourism) та сталого туризму, що, безумовно, є відмовою до існуючого масового туризму» [14]. Подібну думку висловлює Т. Пернеки (T. Pernecky, 2006): «Туристи нового часу – це високоіндивідуальні особи, які характеризуються своїм інтересом до унікального життєвого досвіду, відзначаються пошуками надзвичайного та обізнаності, що виходить за певні межі (трансцендентної), а їхні цілі – особистим, духовним та емоційним зростанням» [20, с. 127]. Варто також додати, що образ нового туриста є надзвичайно узагальненим і детермінується країною походження, середовищем проживання, соціальним статусом, психологічними особливостями, проте розгляд такої цілісної картини сприятиме кращому розумінню туристичної системи.

Щодо нових технологій, то сучасний туризм – це цифровий туризм із широким використанням під час організації та здійснення подорожей інтернет-технологій, різноманітних засобів переміщення, широкого пропагування дестинацій. Нові форми виробництва стосуються появи інноваційних форм організації та видів туризму, широкого використання ресурсів, здійснення процесів, протилежних «укрупненню» – «трансформації» у бік зменшення великих туроператорів, підходів до державного регулювання та ринкового саморегулювання. Сучасне управління туризмом можна розглядати на різних рівнях, зокрема, на макроекономічному яскраво проявляються риси мережовості: державно-приватно-громадського партнерства.

Новими обставинами, що переважають у туристичних системах, є поширення лібералізації візових режимів, зростання швидкості та комфорту транспорту, глобалізаційні

тенденції. Сучасний туризм характеризується певною відмовою від послуг туроператорів та турагентів. Такий тренд засвідчується функціонуванням на ринку і використанням сайтів підбору та бронювання турів, місць розміщення, транспорту. Останнім часом особливою популярністю відзначаються сайти безкоштовного обміну житла. Такі процеси відображають проникненням у туризм «економіки спільної участі» (Sharing economy), що є соціально-економічною системою, заснованою на спільному використанні різних ресурсів. До цієї системи іноді включають (або розглядають як споріднені із нею) такі поняття, як мережева економіка (mesh economy) або спільне споживання (collaborative consumption).

Проте, незважаючи на значний вплив цифрових, технологічних процесів, туризм залежить насамперед від навколишнього середовища та його ресурсів. Тому потреба у більш екологічно чистій моделі туризму, сталому туризмі є і буде актуальною, оскільки «ця стійка модель спрямована на забезпечення якості, безперервності та балансу між туризмом та потребами навколишнього середовища» [21, с. 67].

Варто виокремити ще одну рису сучасного туризму – його швидкоплинність. Використовуючи метафору «плинна (рідинна, пливуча) сучасність» (Liquid Modernity), один із найвідоміших мислителів сучасності, польсько-американський соціолог З. Бауман (Bauman Z., 2008) [22] «фіксує перехід від щільного, структурованого світу, обтяженого мережею соціальних умов і зобов'язань, до пластичного, плинного, рідинного світу, вільного від бар'єрів, кордонів». Такий перехід, на думку З. Баумана, спричинив глибокі зміни в усіх сферах людського життя, які з великими труднощами піддаються поданню в термінах «інформаційне суспільство», «мережеве суспільство», «глобалізація», «постмодерн» [22]. Тому існує необхідність у «переосмисленні поглядів і когнітивних меж, які використовуються для опису індивідуального досвіду та їх сучасної історії» [23]. Тому і сучасні туристичні системи є динамічними та швидкозмінними.

Отже, базуючись на огляді минулого та сучасного туристичних систем, вважаємо, що можна окреслити такі основні пріоритети їхнього розвитку, як 1) продовження втілення ідей сталого розвитку; 2) креативність у різних сферах, діях, відображеннях; 3) панування цифрових технологій та їх подальше удосконалення; 4) поглиблення глобалізації; 6) прагнення до автентичності; 7) спів-

раця та втілення ідеї рефлексивного підходу до туризму («взаємність та взаємодія з туристами, з одного боку, і місцевими жителями, інфраструктурою та визначними пам'ятками – з іншого» [19]; 8) мережева співпраця в управлінні туристичними системами (державно-приватно-громадська); 9) поширення «неформального складника» (надання туристичних послуг, організоване за формою фрілансу, туризм громадських організацій, самодіяльний туризм) та процесів «спільного споживання»; 10) «розмиття», знищення меж, кордонів та інших перепон для подорожей і залучення все більшого обсягу людей в ці процеси; 11) пошук особистої ідентичності за допомогою туризму; 12) розуміння динамічності та швидкоплинності процесів.

Висновки з цього дослідження. Туристичні системи створюються, функціонують та розвиваються як відкриті, динамічні і комплексні утворення. Відповідно вони відчувають впливи і реагують на різноманітні суспільні

процеси економічного, політичного, соціально-культурного, технологічного, психологічного плану. Водночас розвиток туристичних систем значно впливає на суспільство. Еволюція розвитку туристичних систем зазнала значних змін щодо цілей, мотивацій, технологій, тому турист як основний суб'єкт та основна рушійна сила цієї системи кардинально змінюється. Тому визначення прагнень, характеристик сучасного туриста сприятиме виробленню ефективних пріоритетів та моделей розвитку туристичних систем. У статті, базуючись на огляді минулого та сучасного туристичних систем, визначено основні пріоритети їх розвитку.

Подальших досліджень потребує поглиблення вивчення означених питань, конкретизація методів та інструментів реагування на виявлені проблеми. Урахування еволюційних тенденцій сприятиме глибшому осмисленню сучасного стану та розробленню ефективних управлінських рішень для майбутнього розвитку туристичних систем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. UNWTO. Annual Report 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/annual_report_2016_web_0.pdf
2. UNWTO. Tourism Highlights. 2017 Edition. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wto/WTO_highlights_2017.pdf
3. Freyer W. Tourismus: Einführung in die Fremdenverkehrsökonomie (7 Auflage). – München, Oldenburg, 2001. – 584 s.
4. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко – 2-ге вид. – К.: Київ.нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
5. Босовська М.В. Інтеграційні процеси в туризмі: монографія / М.В. Босовська. – К.: Київ.нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 832 с.
6. Burns P.M., Novelli M. Tourism and social identities. Global frameworks and local realities. Elsevier The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK, Amsterdam, The Netherlands. – 2006. – 221 p.
7. Клейнер Г.Б. Системная парадигма и экономическая политика // Общественные науки и современность. – 2007. – № 2.
8. Tribe J., Dann G., Jamal T. Paradigms in Tourism Research: A Dialogue // Tourism recreation research. – 2015. – Vol. 40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02508281.2015.1008856?src=recsys>
9. Jafari J. Research and scholarship: the basis of tourism education // Journal of Tourism Studies. – 2003. – № 14(1). – P. 6-16.
10. Fayos-Sola E. Tourism Policy: a midsummer night's dream? // Tourism Management. – 1996. – 17:6. – P. 405-412.
11. Fayos-Sola E. The Need for Innovation in Tourism Destination Governance // Papers de turisme / – 2013. – № 54 (Número especial) – julio-diciembre. – P. 11-13.
12. Raj A. The New Age of Tourism – And the New Tourist // Institute of Tourism and Hotel Management, Bundelkhand University. – 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.indianmba.com/Faculty_Column/FC565/fc565.html
13. Gisolf M.C. A New Age in Tourism // A case study of New Age centres in Costa Rica, Health, Tourism and Hospitality: Wellness, Spas and Medical Travel, 2nd Ed., Smith, M. & Puckzo, L. eds., Routledge, Oxon, UK, 2013.
14. Sutton P. House J. The New Age of Tourism: Postmodern Tourism for Postmodern People? – 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arasite.org/pspage2.htm>

15. Jameson F. Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism // *New Left Review*. – 1984. – № 146. – P. 53-92.
16. Пилева Г. Постмодернізм як явище культури українського постіндустріального суспільства кінця XX – початку XXI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/63._Pylyeva_Hanna.pdf
17. Drury N. *The New Age Searching for the Spiritual self*. London: Thames and Hudson, 2004.
18. Poon A. *Tourism, Technology and Competitive Strategies*. – CABI Publishing, 1993. – 352 p.
19. Gisolf M.C. Tourists' roles in a sustainable development: polluters, mitigators and believers // *Revista de Turism*. – Vol. 20. – P. 8-15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.revistadeturism.ro/rdt/article/download/314/214
20. Pernecky T. Co-creating with the universe: A phenomenological study of New Age tourists // *Tourism – An International Interdisciplinary Journal*. – 2006. – Volume 54. – № 2. 127-143 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iztg.hr/en/publications/tourism/latest_issue/?clanakId=98&brojId=6
21. Radulescu C.V. Tourism and Environment – Towards a European Tourism Policy // *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*. – 2011. – № 1(5). P. 66-234.
22. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity. – 2000.
23. Волоцький Є. «Текуча сучасність» Зигмунта Баумана. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kapital-rus.ru/index.php/articles/article/177239